

مطالعه تطبیقی اصول و ویژگی‌های عدالت ترمیمی در سند بین‌المللی ترمیمی سازمان ملل
با الگوی‌های سیاست ترمیمی در قرآن کریم
جهانشاه شکری^۱ - اکبر وروایی^{۲*} - مسعود قاسمی^۳
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۲۲ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۰۷

چکیده:

واقعیت مسلم آن است که در در اواخر سده بیستم میلادی و با کم رنگ شدن نقش تفکر مکاتب کیفرگرا در مقام فرآیند پاسخ‌دهی به جرم، زمینه‌های شکل‌گیری نوعی از عدالت به وسیله اصلاح‌طلبان حقوق کیفری پدیدار شد که منجر به مفهوم سازی علمی - حقوقی اندیشه‌ای بنام عدالت ترمیمی گردید. این نوع از عدالت بر اساس عناصر اختصاصی خود، دارای یک سری اصول و ویژگی‌های متمایز می‌باشد. پژوهش حاضر با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، با روش مقایسه‌ای و با هدف تطبیق این اصول و ویژگی‌ها در مهمترین سند ترمیمی سازمان ملل (UN)، تحت عنوان اصول بنیادین بکارگیری برنامه‌های عدالت ترمیمی در امور کیفری با آنچه در آیات الهی می‌باشد، پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشانگر آن است که این اصول و ویژگی‌ها بیشتر عنوان قرآنی دارند تا اینکه محصولی برآمده از یک سند بین‌المللی دانش جرم‌شناسی باشند.

واژگان کلیدی: عدالت ترمیمی، اصول و ویژگی‌ها، اسناد ترمیمی بین‌الملل، قرآن کریم

JPIR-2012-1681

^۱ - دانشجوی دکترای حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران

^۲ - استاد تمام گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه علوم انتظامی امین، تهران، ایران؛ نویسنده مسئول

Dr.AkbarVarvaei@yahoo.com

^۳ - استادیار گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران

سیاست‌گذاران عمومی و اصلاح‌طلبان حقوق‌کیفری دنیا در اوایل دهه ۱۹۷۰ میلادی (عصر روشنگری)، اعتقاد حاصل نمودند که نظام‌های افراطی؛ یعنی همان رویکردهای کلاسیک اعرابی حاکم بر نظام‌های کیفری غربی (ward, 2010:11) که تدوین، تأیید، تصریح و اجرای بی‌رقیب و مطلق آنها همواره به عنوان سلاح یا حرب‌های در تسخیر حکومت‌ها جهت تأمین نظم عمومی در واکنش به بزه قرار گرفته با ناکآرامدی‌ها، محدودیت‌ها و تنگناهای عمده‌ای روبرو گردیده است.

نتایج ارزیابی‌های علمی مداخله‌های کیفری در غرب نشان داد که انتظاراتی که از پاسخ‌های نظام عدالت کیفری رسمی داشتیم محقق نگردید و در پاسخ به این نتایج علمی بود که جرم‌شناسان از علت‌شناسی به سمت اثر بخشی نظام عدالت کیفری در آمدند (اواسط دهه هفتاد میلادی). بر این اساس و پس از آگاهی از فقدان اثر بخشی بسیاری از واکنش‌های سزا-گرایانه دولت‌ها در مهار و کنترل جرم و انتشار ارزیابی نتایج مثبت گفتمان عدالت ترمیمی، بسترهای لازم را برای به رسمیت شناختن سازوکارهای ترمیمی فراهم گردید که در واقع این نوع سازوکارها با بازگشت به یک سری فضای بومی، سنتی و فرهنگی که سابقاً در بستر اجتماع وجود داشتند و با ظهور دولت‌ها این بسترها نیز به حاشیه رانده شدند، احیا شد و متعاقب آن این تفکرات در آمریکا، کانادا و انگلستان منجر به مفهوم سازی علمی - حقوقی اندیشه‌ای بنام عدالت ترمیمی در دهه ۱۹۹۰ میلادی شد.

این نهضت اصلاحی در سطح بین‌الملل به سرعت گسترده شد و مورد استقبال خاص مجامع دانشگاهی مرتبط نیز واقع گردید. (Umbreit, S, et al.(2002):257) و خیلی سریع به یک جنبش اجتماعی ملی و بین‌المللی که به دنبال جمع‌آوری مردم برای مقابله با آسیب‌های جرم و جنایت است، تبدیل گشت.^۱

در ایران نیز و در دهه اخیر نگاه جامع و سیستماتیک سیاست‌گذاری عمومی جنایی از توجه به این جنبش غافل نماند و در یک انتظار هم‌نوایی، این اندیشه را به عنوان یک جزء از مجموعه‌های سیاست به کار رفته در یک نظام حقوقی که در پی تحقق اهدافی همچون اصالت روابط شخصی، بازسازی (Roche, 2003:29) با گسترش ادبیات عدالت ترمیمی با کاهش هزینه‌های کیفری توجه به بزه‌دیدگان، عدم طرد بزه‌کاران و غیره، به عنوان ضروریات و نیازمندی‌های

^۱-Restorative justice

^۲ در ارزیابی‌های به عمل آمده از تمایل به این رویکرد، بالاترین میزان رضایت قربانیان و مسؤولیت مجرمان را نشان داده است. (Lawrence W Sherman & Heather Strang, 2007)

امروز نظام سیاست جنایی کشورمان عمیقاً مورد توجه قرار گرفت.

عدالت ترمیمی با وصف اینکه دیدگاهی نسبتاً جدید محسوب می‌شود لیکن دارای اصول^۱ و قواعد متعددی است که گاه تعداد آن به بیش از چهل عنوان بالغ شده است.^۲ اصولاً عدالت ترمیمی از جایگاه‌های کنشگری، دانشگاهی و پژوهشی و نسبتاً مکان‌های کاری نظام قضایی ظهور پیدا کرده است. تا کنون تحقیقات صورت گرفته در رابطه با این نوع اندیشه بوسیله پژوهشگران دانشگاهی با خلق آثاری همچون کتاب، رساله، پایان نامه و غیره به بحث در خصوص این بینش نو در ایران و جهان پرداخته شده است. با وجود آنکه سابقه پیدایش این اندیشه به دهه ۷۰ بر می‌گردد. در دهه ۹۰ نیز نمونه‌های عملیاتی عدالت ترمیمی توسط نویسندگان و پژوهشگرانی نظیر؛ هوارد زهر (۱۹۹۰)، رایت (۱۹۹۱)، ون نس و استرانگ (۱۹۹۷)، مارشال (۱۹۹۹)، و دیگران تشریح شدند.

در ایران نیز این رویکرد از اوایل دهه هشتاد خورشیدی مورد توجه جامعه پژوهشگر ایرانی قرار گرفت و کتاب‌ها، مقالات و پایان نامه‌ها و رساله‌هایی در این خصوص نگارش گردیده است؛ از کتاب کوچک عدالت ترمیمی اثر هوارد زهر با ترجمه دکتر حسین غلامی (۱۳۸۸) تا آثار متعدد دیگر و همینطور کتاب عدالت ترمیمی اثر دکتر عباس شیری (۱۳۹۶) را می‌توان اشاره داشت. لیکن در کانون بحث در تمامی این نوع پژوهش‌ها به دور از بازنمایی و مطالعه شاخص-ها، اصول و ویژگی‌های این نوع اندیشه در اسناد بین‌الملل و منابع معتبر اسلامی (آیات الهی) بوده است. مطالعات نشان می‌دهد که هنوز بسیاری از پژوهشگران از اصول و ویژگی‌های عدالت ترمیمی و بسترهای دینی این نوع رویکرد اطلاعی ندارند. بر این اساس پژوهش حاضر از نوآوری خاص و از اهمیت علمی لازم برخوردار بوده چرا که تا کنون در این زمینه تحقیقی صورت نگرفته است.

اهتمام این پژوهش در ابتدا گذاری به بازنمایی بررسی اصول و ویژگی‌های ساختاری مدل عدالت ترمیمی در سند بین‌المللی تحت عنوان قطعنامه ۱۲/۲۰۰۲- به عنوان مهمترین سند ترمیمی در راستای تکلیف سازمان ملل به اصلاح نگاه عدالت کیفری و همینطور در آیات الهی در قرآن مجید مطالعه و ارزیابی می‌باشد. دوم اینکه بتواند ضمن رد علائم راهنمای نظریه عدالت ترمیمی به عنوان آورد جهانی - غربی (تجلی یافته در قطعنامه مورد اشاره) به افزایش میزان اثربخشی این اندیشه و رسمی سازی آن به عنوان محصولی با خواستگاه دینی- قرآنی به کارآمدی

^۱- واژه «اصول» جمع کلمه «اصل» و در لغت به معنای ریشه و بن است، در برابر فرع که شاخه و بر است. در لغت نامه دهخدا، قواعد و قوانینی که هر علم بر آنها استوار شود را اصول می‌گویند.

^۲- برگرفته از نشست هم اندیشی درباره ی عدالت ترمیمی به نقل از عدالت ترمیمی، مارتین رایت و دیگران، ۱۳۸۴، صص ۳۱-۳۴

سیاست جنایی دولت‌های مبتنی بر مذهب و خصوصاً به بهسازی نظام حقوقی کشورمان کمک نمود.

تبیین مبانی عدالت ترمیمی

- تعاریف و اوصاف

سازمان ملل متحد، عدالت ترمیمی^۱ را به عنوان یک پاسخ تکاملی به جرم و جنایاتی که (این پاسخ) به شأن و برابری همه مردم احترام می‌گذارد، ترویج هماهنگی اجتماعی از طریق ترمیم قربانیان، مجرمان و جوامع را تعریف می‌کند. (Maria & Madrigal, 2010: 22) در ارائه تعریف نهایی از عدالت ترمیمی در قطعنامه سازمان ملل (12/2002)، «فرآیند ترمیمی عبارتست از هر فرآیندی که در آن بزهکار، بزه دیده و در صورت لزوم کلیه افرادی که از وقوع جرم تأثیر پذیرفته‌اند با مشارکت فعال یکدیگر و معمولاً با کمک یک تسهیلگر یا میانجیگر در صدد پیدا کردن راه حل برای مشکلات ناشی از جرم بر می‌آیند».^۲

کارولین بویس واتسون^۳، هوارد زهر و کیل آمریکایی که او را پدر عدالت ترمیمی می‌دانند،^۴ تونی مارشال^۵ شویسنده و جرم شناس انگلیسی از معروفترین پیشگامان در بیان مفهوم مدرن عدالت ترمیمی می‌باشند. از اساتید فعال و مطرح در زمینه عدالت ترمیمی می‌توان به دانیل ون نس و کارن هیتدرک استرانگ اشاره داشت. (پیلوار، ۱۳۹۷: ۱۳)

برایث وایت عدالت ترمیمی را کوششی برای ایجاد احساس شرم بازسازگار کننده^۶ نه ایجاد شرم مخرب^۷ از پیامدهای سوء عدالت سزاده می‌باشد، می‌داند. بزهکاران پس از شرمساری، نیاز به این دارند که کرامت انسانی آنها ترمیم گردد. این ترمیم کرامت به نظر برایث ویت از رهگذر رویارویی با بزه‌دیده، مسؤلیت پذیری در برابر پیامدهای بد برخاسته از جرم و پوزش خواستن وی از بزه‌دیده انجام می‌شود. (محمدپور نیر و سایر همکاران ۱۳۸۹: ۳۳) دکتر کارولین بویس واتسون^۸ در مرکز عدالت ترمیمی دانشگاه سوفولک، عدالت ترمیمی را یک جنبش اجتماعی

^۱- واژه "ترمیم" نیز در لغت به معنای مرمت کردن و اصلاح کردن خلل یا خرابی چیزی به کار می‌رود (معین، ۱۳۷۴: ۱/ ۲۳۴۵)

^۲- ECOSOC Resolution 2002/12 .

^۳- Carolyn Boyes-Watson, Professor Carolyn Boyes-Watson, PhD Professor Department of Sociology Director, Center for Restorative Justice at Suffolk University.

^۴- Howard J. Zehr , 1944.

^۵-Tony Marshall', 1996.

^۶- Restorative Justice An overview by Tony Marshall Home Office United Kingdom 1999 Pg : 5

^۷-John Braithwaite (born 30 July 1951, Ipswich) is a Distinguished Professor at the Australian National University.

^۸-Reintegrative Shame.

^۹-Disintegrative Shame.

^۱ - Carolyn Boyes-Watson

رو به رشد برای نهادینه کردن رویکردهای صلح آمیز به جرایم و آسیب رساندن‌ها، حل مشکل و نقض حقوق و حقوق بشر تعریف می‌کند. (Boyes -Watson, C, 2014:22)

در بیان اوصاف این نوع از عدالت می‌توان گفت که عدالت ترمیمی دارای اوصافی همچون عدالت پیوند مدار در مقابل عدالت گسست مدار، عدالت پاسخگو، عدالت سبز، عدالت سازشی، عدالت افقی‌در مقابل عدالت تحمیلی و عمودی، عدالت نرم‌در مقابل عدالت خشن، عدالت دوست‌مدار در مقابل عدالت دشمن مدار، عدالت خویشاوندی، عدالت جامعه‌ای - ترمیمی می‌باشند. همینطور عدالت ترمیمی را به واقع می‌توان عدالت اجتماعی، عدالت ایجاد اصلاحی، عدالت ارتباطی، عدالت جامعوی و عناوین دیگر نامید. (Yvon Dandurand and Griffiths, 2006: 6) اما وصف ترمیمی بودن برای این نوع رویکرد، عمومی‌ترین وصف می‌باشد.

- تبیین مبانی

بنیادی‌ترین مبانی نظری عدالت ترمیمی در رسیدگی به جرم، گذر از جنبه عمومی، چشم‌پوشی از نمایندگی دولت در امور کیفری (ایجاد نوعی دادگستری خصوصی و فاصله‌گیری حقوق کیفری از حاکمیت ملی) و نیز عدول از بزه‌دیده پنداری عموم جامعه است. (کبریتی و انجلاسی، ۱۳۹۷:۲۱۳)

در تبیین نظریه عدالت ترمیمی می‌توان به مبانی جرم‌شناسی اسلامی و جرم‌شناسی غربی این اندیشه اشاره داشت؛ جرم‌شناسی اسلامی مشتمل بر بسترهای ترمیمی پیش از اسلام (آیین زرتشت)، آیین مسیحیت و آیین اسلام (فقهی - اسلامی) و همینطور به مبانی جرم‌شناسی غربی که حول مباحث بزه‌دیده شناختی، انسان‌شناختی حقوقی، جرم‌شناسی انتقادی که مشتمل بر جرم‌شناسی صلح‌مدار یا صلح‌جو، نظریه کنترل اجتماعی، نظریه شرم-سازی باز اجتماعی‌کننده، نظریه خنثی‌سازی یا تئوری توجیه جرم، نظریه‌الغاگرایی سیستم کیفری، رویکرد تعامل‌گرا یا برچسپ زنی، نظریه روایتگری، نظریه عدالت و انصاف و غیره استناد نمود.

از دیگر مبانی مهم نظریه توجیه‌کننده راهبرد ترمیمی شدن را نظریه «حقوق کیفری و سیاست جنایی دمکراتیک» می‌دانند. کانون توجه این نظریه مبتنی است بر اعتبار بخشیدن به حضور مردم و نهادهای غیردولتی در حل و فصل مسائل حقوقی و جنایی می‌باشد. (امیر حشمتی، ۱۳۹۲:۶)

1- Compassionate justice

2- Horizontal justice

3- Soft justice

- اصول و ویژگی‌های عدالت ترمیمی از منظر قطعنامه ۱۲/۲۰۰۲ (UN)

بدون شک مطالعه شناخت اصول و ویژگی‌های عدالت ترمیمی به عنوان بزرگترین صفات اختصاصی این نوع گفتمان ضرورتی فوق‌العاده مهم بوده و این نشان‌ها و علائم می‌توانند در پاسخ به وضعیت‌های خاص در برنامه ریزی و طراحی یا ارزیابی برنامه‌های ترمیمی و همینطور در راستای رسمی سازی این نوع اندیشه قابل استفاده باشند. اصول ترمیمی، اصول کلیدی هستند که ریشه در برخی ارزش‌های مفید و بنیادین داشته و عمل خوب را مدنظر قرار می‌دهند و ارزش‌های مهم اندیشه ترمیمی را بازتاب می‌دهند.

از آنجا که اصلاح نظام عدالت کیفری جزو اولویتهای سازمان ملل متحد بوده است. در یکی دو دهه اخیر کنگره‌های پی در پی سازمان ملل متحد روش‌هایی را جستجو نمودند که از طریق آنها سیستم‌های دادرسی کیفری بتوانند هم موثرتر و هم انسانی‌تر کار کنند. لذا پاسخ-های جهانی در زمینه عدالت ترمیمی؛ حکم به کمک به دولت‌ها برای ساختن سیستم‌های عدالت کیفری منصفانه و موثرتر در قطعنامه‌های ارگان‌های اصلی سیاست‌گذاری سازمان ملل همچون شورای اقتصادی و اجتماعی و غیره فعال گردید.^۱

در توجه به شکل کلاسیک این اندیشه می‌توان اسناد متعددی را در این زمینه مورد توجه قرار داد. در راستای بازنمایی اصول و ویژگی‌های این نوع از عدالت می‌توان به اسناد برجسته ذیل اشاره داشت؛

- بیانیه ی لوون بلژیک^۲
  - سند اروپا؛ سامانه سامانه رتبه بندی ارتقای عدالت اتحادیه اروپا به صورت سالانه گستره وسیعی از شاخص‌ها مثل استقلال قضایی، کیفیت و کارایی سیستم‌های قضایی و... کشورهای عضو اتحادیه اروپا را بررسی می‌کند. (Commission European, 2019:5)
  - بیانیه اتحادیه سازمان‌های غیردولتی پیشگیری از جرم و عدالت کیفری نیویورک^۳
  - بیانیه اصول عدالت ترمیمی از طرف کنسرسیوم عدالت ترمیمی^۴
  - اصول بنیادین بکارگیری برنامه‌های عدالت ترمیمی در امور کیفری^۵
- در این پژوهش در باب راهنمای اصول حاکم بر عدالت ترمیمی به تعقیب و ادامه اهمیت

1- <https://www.iirp.edu/pdf/beth>

2- Declaration of Leuven, Belgium (Declaration of Leuven on the advisability of promoting the restorative approach to juvenile crime) May 12-14, 1997.

3- Statement by EU NGOs Crime Prevention and Criminal Justice (New York).

4- Fundamental Principles of Restorative Justice programmes in criminal matters

5- UN Economic and Social Council Resolution 2002/12: Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters, 24 July 2002, (ECOSOC), E/RES/2002/12, available at: <https://www.refworld.org/docid/46c455820.html> [accessed 8 December 2020] (FCRJ)

اقدامات ارزشمند کارگروه کارشناسان عدالت ترمیمی در نشست اُتاوا (۲۹ اکتبر تا اوّل نوامبر ۲۰۰۱ میلادی) و همینطور گزارش دبیرکل سازمان ملل متحد درباره عدالت ترمیمی^۱ و گزارش کارشناسان عدالت ترمیمی^۲، اصول بنیادین عدالت ترمیمی در امور کیفری به عنوان پیوست دو به قطعنامه ۱۲/۲۰۰۲ - شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد، ۲۴ جولای ۲۰۰۲ میلادی، با جهت‌گیری‌های بیشتر که در راستای اجرای اصول عدالت ترمیمی طراحی گردیده است، می‌پردازیم.^۳

قطعنامه ۱۲/۲۰۰۲ در پنج بند تحت عناوین کاربرد اصطلاح‌ها^۴ بکارگیری برنامه‌های عدالت ترمیمی^۵؛ عملی کردن برنامه‌های عدالت ترمیمی^۶؛ تداوم گسترش برنامه‌های عدالت ترمیمی^۷ و بند یادآوری^۸؛ تنظیم گردیده است. در متن سند مذکور به اصول و ویژگی‌های بنیادین عدالت ترمیمی به عنوان اندیشه‌ای خاص پرداخته شده است و دولت‌ها را به احترام به اصول بنیادینی که در سند آمده است و اجرای برنامه‌های ترمیمی فراخوانده شده است.

دستیابی به درجات برنامه‌های ترمیمی از ترمیمی کاذب تا کاملاً ترمیمی (غلامی، ۱۳۸۸: ۹۸) قطعاً نیازمند شناخت اصول و ویژگی‌های عدالت ترمیمی می‌باشد که در این پژوهش سعی داشته شده است که این اصول و ویژگی‌ها را در ابتدا در قطعنامه ۱۲/۲۰۰۲ - سازمان ملل متحد بازنمایی و استخراج نماییم.

۱- اصول ناظر به عدالت ترمیمی

از نگاه سند راهنمای ترمیمی سازمان ملل، عدالت ترمیمی دارای ساختاری اندام‌وار است که در هسته و مرکز اصلی آن نقاط تمرکز اصلی که همان اصول یا اقدامات کلیدی و اساسی وجود دارد. این اصول عبارتند از:

- اصولاً جرم تعدّی و تجاوز به فردی دیگر و روابط میان-فردی است.^{۱۰}

¹-E/CN.15/2002/5 .

²- E/CN.15/2002/5/Add.1.

^۳- علاوه بر سند سازمان ملل، سابقاً پنج سند دیگر (سند اروپا، بیانیه لون، استانداردهای کنسرسیوم عدالت ترمیمی، اصول راهبردی انجمن میان‌گیری میان بزه‌دیده و بزه‌کار و سند صادر شده از انجمن وکلای آمریکا در تبیین اصول اجرایی عدالت ترمیمی نقش مؤثری داشته‌اند، اما به دلایل مختلف کامل نبوده‌اند. [(Van Ness.D.(2003).P: 164]

^۴- این قطعنامه ، تماماً در ۲۳ ماده و در مدت هفت سال تنظیم گردیده است .

⁵-I. Use of terms

⁶- II. Use of restorative justice programmes.

⁷- III. Operation of restorative justice programmes .

⁸- IV. Continuing development of restorative justice programmes .

⁹-V. Saving clause .

¹ - 3۰ ECOSOC Resolution 2002/12.

I.Crime is Fundamentally a Violation of People and Interpersonal Relationships (Fundamental Concepts in Restorative Justice", in Contemporary Justice Review, Vol. 1)

- تعدی و تجاوز موجب ایجاد تعهد و مسئولیت است.^۱

- عدالت ترمیمی در جستجوی التیام بخشیدن و راست گردانیدن امور است.^۲

۲- ویژگی‌های ناظر به عدالت ترمیمی

در مطالعه سند ترمیمی ۱۲/۲۰۰۲ - سازمان ملل، ویژگی‌های متعددی وجود دارد که عمدتاً برای پیشبرد ساختار یا نگرشی جایگزین برای تفکر در مورد جرم و عدالت مورد استفاده قرار می‌گیرد این ویژگی‌ها باعث گردیده است که عدالت ترمیمی خودش را از شکل عدالت سزادهی متمایز سازد. مهمترین مهم این ویژگی‌ها عبارتند از:

- توجه به کارکرد تأسیساتی همچون میانجیگری، سازش، شست‌های گروهی - خانوادگی و حلقه‌ها یا محفل‌های صدور حکم.^۳

- تمرکز بر ترمیم روابط، جبران خسارت، دستیابی به یکپارچگی (ادغام) بزه‌دیده - بزه‌کار.^۴

- مبتنی بودن بر رضایت داوطلبانه،^۵ محرمانه بودن (بی طرفانه بودن تسهیل کنندگان، رعایت احترام به منزلت طرف‌ها).^۶

- ایجاد تعهد و پذیرش تقصیر،^۷ نگاه کرامت مدار و انسانی به بزه‌کار^۸

موارد مطرح شده بارزترین اندیشه‌های خاص عدالت ترمیمی می‌باشند که به عنوان اصول و ویژگی‌های بنیادین عدالت ترمیمی در قطعنامه مذکور مورد توجه قرار داشته‌اند. بنابراین از نگاه این سند بین‌المللی عدالت ترمیمی دارای شاخص‌ها و مبانی‌ای می‌باشد که فقط با اجرای آنها می‌توان ادعا داشت که عدالت ترمیمی اجرا شده است.

اصول و ویژگی‌های عدالت ترمیمی از منظر قرآن کریم

واقعیت آن است که ترکیب واژگان ترمیم با عدالت تبعاً اصطلاحاتی نوپدید در دانش جرم-شناسی می‌باشند که در قرآن کریم اصطلاحی تحت این عنوان «عدالت ترمیمی» دیده نمی‌شوند (نه در قرآن و نه در فقه اسلامی). لیکن در قرآن مجید مضامینی وجود دارند که از پشتوانه-

<https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cj-jp/victim/rest.htm>

^۱- Admission of guilt (7 and 8 • ECOSOC Resolution 2002/12).

^۲- 3• ECOSOC Resolution 2002/12, AND .III. Restorative Justice Seeks to Heal and Put Right the Wrongs(Fundamental Concepts in Restorative Justice", in Contemporary Justice Review, Vol. 1.).

^۳- 2 • ECOSOC Resolution 2002/12

^۴- 3 • ECOSOC Resolution 2002/12

^۵- 7 • ECOSOC Resolution 2002/12

^۶- 14 • ECOSOC Resolution 2002/12

^۷- 18• ECOSOC Resolution 2002/12

^۸- 2(8)• ECOSOC Resolution 2002/12

^۹- 18• ECOSOC Resolution 2002/12

^۱ -www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12

ها و بسترهای بوجود آورنده عدالت ترمیمی برخوردار بوده و از این نظر ترمیمی محسوب می‌شوند؛ توصیه مکرر به رعایت حقوق الناس و لزوم جبران خسارت، نكوهش کینه‌ورزی، تمجید از عفو و آشتی، گذشت، تأکید بر خود اصلاحی و پرهیز از غرور، اجرای اصل تناسب جرم و مجازات (منعطف بودن)، احساس مسؤولیت و عدم بی تفاوتی، عدم تعدی به حقوق افراد، خیر-خواهی و وحدت به همراه تمجید فراوان از ایجاد صلح و سازش بین افراد، مبارزه با روح خشونت و سبقت رحمت بر غضب، توصیه و تقدم بر راه‌حل‌های مسالمت‌آمیز، مشروعیت قاضی تحکیم و غیره، از جمله این مضامین می‌باشند.

نظام مورد نظر قرآن، آموزش و ترویج فرهنگ و جامعه بدون جرم، بدون توسل به اجبار و کیفر است. به همین دلیل در قرآن کریم، آیات مبتنی بر کیفر، معدود بوده و به‌خاطر دیدگاه فرهنگ‌سازی حاکم بر آن در تکمیل هر آیه مربوطه، توسل به گذشت و عدم کیفر توصیه و ارشاد شده است. (صفاری، ۱۳۹۶: ۵۳) این نگاه ترمیمی را می‌توان برگرفته از رویکرد قرآن کریم به ریشه‌کنی جرم و انحراف با اصل «انسان‌سازی فرهنگی - اخلاقی» دانست که نتیجه آن دوری گزیدن از اصلاح اجباری یا کیفری مجرمین با نگاه عدالت سزاگرایانه است.

مهمترین اصول و ویژگی‌های عدالت ترمیمی در قرآن کریم که نشان از هماهنگی کامل اجزای این راهبرد هستند به شرح ذیل اشاره می‌داریم.

۱- کاربست اصلاح ذات‌البین، عفو و گذشت

بر اساس قطعنامه سازمان ملل، هسته اصلی و نخستین شالوده عدالت ترمیمی این بود که با ایجاد سازش، روابط از بین رفته ناشی از جرم را ترمیم بنماید.^۶ مفهوم ترمیم روابط یا سازش در آیات قرآن مجید با عبارت یا واژگان بسیار زیبایی تحت عنوان «إصلاح» یا «اصلاح ذات‌البین» اشاره داشته شده است. واژه «إصلاح» در معانی اساس ارتباطات، تقویت و تحکیم پیوندها و از میان بردن عوامل و اسباب تفرقه و نفاق آمده است. (شریعتمداری، ۱۳۷۷: ۶۲۲) قرآن کریم به مناسبات مختلف و در آیات متعددی راهبرد صلح و آشتی را در چارچوب مفهوم «اصلاح ذات‌البین» در پاسخ‌گذاری و پاسخ‌دهی از جمله به اختلافات و رویدادهای مجرمانه و روابط خصومت‌آمیز طرف‌های درگیر توصیه نموده است.

۱- حجرات، ۹.

۲- شورا، ۴۰.

۳- طه، ۴۲.

۴- امام صادق (ع) فرمودند: بعد از انجام واجبات، هر کاری که شخص انجام می‌دهند، برتر از اصلاح بین مردم نیست.

5 - Conciliation .

6 - 3- ECOSOC Resolution 2002/12 .

در آیات متعددی قرآن مجید می‌فرماید: «أَوْ إِصْلَاحِ بَيْنَ النَّاسِ» (نساء ۱۱۴) یا سازشی میان مردم فرمان دهد. «وَإِنْ... أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ...» (نساء ۱۲۸) از راه صلح با یکدیگر به آشتی گرایند که سازش بهتر است. «فَأُصْلِحُوا بَيْنَهُمَا...» (حجرات ۹) و اگر دو طایفه از مؤمنان با هم بجنگند میان آن دو را اصلاح دهید. «وَأُصْلِحَ فَأَجْرُهُ...» (شورای ۴۰) پس هر که درگذرد و نیکوکاری کند پاداش او بر [عهده] خداست. «إِنَّمَالِ الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأُصْلِحُوا...» (حجرات ۱۰) میان برادرانتان را سازش دهید. «يَسْأَلُونَكَ... فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأُصْلِحُوا...» (انفال ۱) «ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً» (بقره ۲۲۸) همگی در صلح و آشتی درآیید. «...فَأُصْلِحَ بَيْنَهُمْ...» (بقره ۱۸۲) و میانشان را سازش دهد. «وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْنَحْ لَهَا...» (انفال ۶۱) و اگر به صلح گراییدند تو [نیز] بدان گرای، مورد تأکید قرار داشته شده است.

عفو، گذشت و بخشش نسبت به بزهکار از سوی بزه دیده یکی دیگر از اصول اساسی اندیشه عدالت ترمیمی می‌باشد. بررسی آیات الهی نشان دهنده تأکید بر عفو و بخشش افراد از خطا-های دیگران است و اشاره شده است کسانی که بیشتر از خطاهای مردم می‌گذرند پرهیزگار-ترند (قهرمانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۴) خداوند در قرآن می‌فرماید: «قُلْ لِلَّذِينَ...» (الأنفال ۳۸) به کافران بگو اگر دست بردارند، گذشته‌ها بر آنان بخشوده می‌شود.

عفو و بخشش از مفاهیم بنیادی اخلاقی- ترمیمی هستند. دستور به ایجاد الفت (آل عمران ۱۵۹)، پاک شدن گناهان (مانده ۴۵)، ایجاد آرامش (تغابن ۱۴) از نتایج عفو و گذشت می‌باشد. (حسینی و مشک مسجدی، ۱۳۹۴: ۱۶۳-۱۴۳)

از دیگر توصیه‌های ترمیمی در آیات قرآن عبارتند از: «أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ» (نساء ۱۴۹) از بدی درگذرید. «فَمَنْ عَفَا» (شورای ۴۰) و هر کسی درگذرد و ببخشد. «وَأَعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا» (الأعراف ۱۹۹) از ما درگذر و ما را ببخشد و بر ما رحمت آور. «خُذِ الْعَفْوَ» (بقره ۲۸۶) گذشت پیشه کن. «فَمَنْ عَفَىٰ لَهُ» (بقره ۱۷۸)، نسبت به او گذشت شود. «وَلْيَعْفُوا وَ لِيُصْفَحُوا» (نور ۲۲) و باید عفو کنند و گذشت نمایند. «خُذِ الْعَفْوَ...» (الأعراف ۱۹۹) عفو و گذشت را پیشه کن و به کار پسندیده فرمان ده و از نادانان روی بگردان.

حضرت یوسف بخشودن برادران خود را الهام گرفته از مغفرت الهی و دستور خداوند مبنی برگذشت از خطاهای دیگران می‌داند «قَالَ لَا تَثْرِيْبَ عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ» (یوسف ۹۲) یعنی همین الان شما را بخشیدم. به مؤمنین بگویید «عَفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ» شما حتی غیر مسلمان‌ها را هم ببخشید. «وَإِنْ تَعَفُّوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا...» (تغابن ۱۴) عفو کنید، او را عفو

¹ - Forgiveness .

² - 3.2.4 ، (FCRJ) .

کن. «فاعفوا» تقصیرات را بگذر. «تَصْفَحُوا» صفحه را برگردان و سرزنش نکن. «وَتَعْفُوا» اصلاً از ذهنت پاک کن. «إِنْ تَبَدُّوا خَيْرًا أَوْ تُخَفُّوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ ...» (نساء ۱۴۹). «تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ» یعنی اگر بدکاری مردم را عفو کنید، خدا هم تو را می‌بخشد. قطعاً عفو کنید، عفو می‌شوید. اگر ببخشید، بخشیده می‌شوید. «وَلْيَعْفُوا وَ لِيَصْفَحُوا ...» (نور ۲۲) مگر نمی‌خواهید خدا شما را ببخشد؟ تو هم مردم را ببخش. «وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ» (آل عمران ۱۳۴) و از (خطای) مردم می‌گذرند. «إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ ...» (الزمر ۵۳) در حقیقت خدا همه گناهان را می‌بخشد.^۱

نگاه قرآن مجید به شفقت و بخشایش به عنوان عناصر بنیادین روابط ترمیمی بارها در آیات متعدّد مورد تأکید نگاه داشته شده است. در مجموع در ۲۴۶ آیه از آیات الهی به موضوع عفو و بخشش (گذشت) تصریح شده است که مبانی کاملتری از فرآیندهای ترمیمی را سابقاً می‌توان در آیات الهی یافت.

۲- محرمانگی بودن (بزه پوشی)

ممیزه دیگر عدالت ترمیمی ایجاد ساختاری است که سطح محرمانگی بودن را حفظ و ارتقا نماید. در موضوع محرمانگی بودن کانون این نوع ویژگی این است که نباید بحث‌هایی که در فرآیندهای ترمیمی صورت می‌گیرد و یا کشف می‌شود در آینده افشا شود. در واقع محرمانگی قلب تپنده اندیشه عدالت ترمیمی است. در اسلام افشای اطلاعات خصوصی به‌طور ویژه و با کیفیاتی مشدّد، مورد منع نظام سیاست جنایی قرآن مجید است.

دین مبین اسلام با درک آثار سوء ناشی از برچسپ زنی،^۲ بزه‌پوشی را در سیاست جنایی خود پیش بینی نموده است. مبانی بزه پوشی در سیاست جنایی قرآن کریم را می‌توان در ناکار آمدی کیفر و نیز تأکید بر جنبه‌های اخلاقی پیگردهای جزایی و رعایت مصالح عمومی دانست. «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» (نور ۱۹) کسانی که دوست دارند که زشت کاری در میان آنان که ایمان آورده‌اند شیوع پیدا کند برای آنان در دنیا و آخرت عذابی پر درد خواهد بود. بی توجهی به اجرای این سیاست موجب شده است تا در این موضوع کلیه سهامداران عدالت کیفری (بزه‌کار، بزه‌دیده و جامعه محلی) تمایل چندانی به تعقیب از طریق سیستم رسمی نداشته باشند.

^۱ - در ایالات متحده آمریکا که نظام عدالت کیفری از دین جداست، وکلای دادگستری اغلب برای جلب نظر قاضی تعیین مجازات یا هیأت منصفه، به توبه و ندامت موکلین خود استناد می‌نمایند. (نوبهار، ۱۳۹۵: ۸۲۵)

^۲ - Disclosed .

^۳ - ECOSOC Resolution 2002/12، 14 .

^۴ - Stigma.

۳- نگاه کرامت مدار به انسان

واکنش‌های جزایی در عدالت ترمیمی بسیار متنوع و انسان‌گرایانه هستند. (Braith Waite, 2002:99) کرامت انسانی از مباحث مهم در حوزه انسان‌شناسی و همواره اولویت واکنش‌های کیفری است، کرامت و مشتقات آن حدود ۴۷ بار در قرآن کریم بکار رفته است. (یدالله پور، ۱۳۹۲:۲۲۸)

اصولاً کرامت انسان یک راهبرد قرآنی است؛ این رویکرد نیز در آیاتی از قرآن مجید به صرف انسان بودن مورد تأکید داشته شده است. در رابطه با واژه کرامت،^۱ راغب اصفهانی در کتاب خود نوشته است که هر چیزی که در نوع خودش شرافت داشته باشد به کرامت توصیف می‌شود (اصفهانی، ۱۴۲۰هـ.ق: ۴۳۱) در فرهنگ دیگر قرآنی گفته شده است: «کرامت عزت و بزرگی است که در چیزی وجود دارد». (مصطفوی، ۱۳۶۸: ۴۶) مرحوم شعرانی نیز در کتاب خود موشته است، تکریم کردن انسان یعنی گرامی داشتن و برتری دادن او (شعرانی، ۱۳۹۸: ۳۲۳) مکرم بودن انسان اقتضای رفتار کریمانه با وی را در سازوکارهای حقوقی دارد که نباید از آن چشم‌پوشی کرد.

خداوند متعال در آیات قرآن در چندین جای، چگونگی خلقت انسان و مراحل متعدد آفرینش او را به تفصیل بیان کرده و او را اشرف مخلوقات قرار داده است؛ «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ ... خَلَقْنَا نُفُوسًا نَفْصِيًّا». (الإسراء ۷۰) اغلب مفسران با تأکید بر این آیه کریمه، انسان را دارای کرامت تکوینی و ذاتی می‌شمرند. خداوند بعد از آفرینش انسان چنین فرمود: «ثُمَّ خَلَقْنَا ... فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (مؤمنون، ۱۴). در نگاه قرآن کریم انسان بما هو انسان صاحب کرامت است. (تفکیک بین جرم به عنوان فعل یا ترک فعل و شخص مجرم به عنوان انسان) هیچ حکمی ناسازگار با کرامت انسان در احکام اسلامی وجود ندارد و هیچ کس حق ندارد که کرامت انسان و پیامدهای آن را مورد آسیب یا تهدید قرار دهد. از نگاه آیات الهی هرگونه غیبت، تجسس، عیب‌جویی، مسخره کردن، طعنه زدن، سخن‌چینی کردن و تهمت زدن از مواردی است که به آبروی انسان محترم زیان می‌رساند و نهی شده است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُوا قَوْمًا...» (حجرات، ۱۲-۱۱). در آیه دیگر از قرآن مجید، خداوند انسان را پاره‌ای از وجود الهی می‌داند «فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي ...» (حجر ۲۹) پس چون او را [کاملاً] درست کردم و از روح خویش در آن دمیدم سجده کنان برای او [به خاک] بیفتید. آگاهی بر اسماء، توانایی بر بیان مکنونات، تجلی بخش جامع اسماء و صفات الهی. (محقق داماد، ۱۳۸۷: ۱۸۳)، کرنش فرشتگان در برابر انسان، جهان در تسخیر انسان و غیره از نشانه‌های جایگاه والای آدمی در

^۱- Dignity

میان تمام پدیده‌های جهان می‌باشد.

۴- تمرکز بر جبران صدمه و زیان (خسارت)

ترمیم، التیام یا جبران، شامل زنجیره‌ای از پاسخ‌ها به گستره‌ای از نیازها و زیان‌هایی است که بزه‌دیدگان، بزه‌کاران و جامعه محلی متحمل شده‌اند و در سند سازمان ملل بر آن تأکید داشته شده است. اصل زیان به عنوان یک معیار برای تنظیم روابط میان مردم و ملاک برای قانونگذاری از دیرباز وجود داشته است. اصل یاد شده در حقوق اسلام با عنوان «قائده لاضرر» آوازه پیدا کرده است و فقیهان مسلمان درباره آن قلم فرسایی کرده و با استناد به آن به پاسخگویی پرسش‌های شرعی می‌پرداخته‌اند. (موسوی بجنوردی، ۱۴۱۰ ه ق: ۲۰۸)

در قرآن مجید برای بزه‌دیده هم حق تلافی و هم حق ترمیم به رسمیت شناخته شده است، برای آنکه روابط از هم گسیخته ترمیم شود باید خطایی که علیه فردی از یک گروه ارتکاب یافته، التیام یابد و از آن جبران خسارت شود. اسلام حق درخواست خسارت مناسب را به بزه‌دیده حسب شدت آسیبی که به وی وارد شده است را داده است و این موضوع می‌تواند مبنای مناسبی به عنوان یک فرآیند ترمیمی به حساب آید. فقها از مجموع آیات قرآن مجید و روایات وارده، حرمت حقوق فطری و مکتسبه مردم و بالطبع ضمان ضرر زننده را به این حقوق را بطور کلی استنباط نموده‌اند و حکم به جبران کلیه زیان‌های ناروا داده‌اند. قرآن مجید می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم...» (نساء ۲۹) ای کسانی که ایمان آورده‌اید اموال همدیگر را به ناروا نخورید.

در آیات الهی متعددی از قرآن، پرداخت دیه (به عنوان خسارت) در فرآیند حل و فصل اختلافات تأکید داشته شده است. «دِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ...» (نساء ۹۲) ... و هر کس که مؤمنی را به خطا بکشد، بر اوست که [به کفاره] برده مؤمنی را آزاد کند و خونبهای (دیه) به خانواده او بدهد... و اگر [مقتول] مؤمن و از قومی باشد که بین شما و ایشان پیمانی هست، آن گاه [قاتل] باید خونبهای به خانواده او [مقتول] بپردازد ... « ثُمَّ تَابُوا مِن بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا » (نحل ۱۱۹)، سپس توبه کردند و در مقام جبران بر آمدند.

«اصل خسارت جبران نشده» از بزه‌دیده همواره مورد تأکید اسلام است. در دیدگاه فقه مفهوم خسارت معنوی، نه کاملاً مغفول اما چندان در کانون توجه نبوده است. مواردی مانند لزوم پرداخت مهرالمثل یا ارش البکاره نمونه‌هایی از توجه به خسارت معنوی می‌باشند. بعلاوه در آیاتی دیگر از قرآن مجید بر نفی ورود ضرر بر دیگری تأکید داشته شده است؛ «... لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَالِدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ...» (بقره ۲۳۳) هیچ مادری نباید به سبب فرزندش زیان

ببیند و هیچ پدری [نیز] نباید به خاطر فرزندش [ضرر ببیند]. «... وَا كَمَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا...» (البقره ۲۳۱) نگاه مدارید تا [به حقوق شان] تعدی کنید و هر کس چنین کند قطعاً بر خود ستم نموده است (گروهی از مردان زنان خود را طلاق می‌دادند و بعد به آنها رجوع می‌نمودند، البته نه به خاطر میل و رغبت و علاقه به آنها بلکه بخاطر تعدی و تجاوز و ضرر به آنها و قرآن از این عمل نهی نموده است. «... وَا كَمَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ...» (البقره ۲۸۲) و هیچ نویسنده و گواهی نباید زیان ببیند. توجه به نفی ضرر به دیگری و لزوم جبران آن مورد تأکید آیات الهی، قرن‌ها قبل از آنچه در قطعنامه‌های اصول بنیادین عدالت ترمیمی مطرح شده باشد مورد تصریح قرار گرفته است.

نگاه به آیات الهی نشان می‌دهد که اسلام محدودی‌هایی اخلاقی و شرعی در جهت کنترل خسارت ناشی از تبعیض و سرکوب گروه‌ها و افراد خاص قرار داده است. اسلام حق درخواست خسارت مناسب را به بزه دیده، حسب شدت آسیبی که به وی وارد شده را داده است که از چنین توازن قدرتی تحت عنوان عدالت ترمیمی یاد می‌شود. (ساشدینا، ۱۳۹۷: ۵۶)

۵- صداقت و درستگویی

بر اساس سند ترمیمی سازمان ملل پیش فرض ورود به فرآیندهای ترمیمی داشتن صداقت و درستگویی است، عدم صداقت و راستگویی می‌تواند به شکست زود هنگام اقدامات ترمیمی بیانجامد. بزه‌دیده و بزه‌کار معمولاً باید بر پایه واقعیت‌های یک پرونده (راستگویی) به منزله بنیان مشارکت شان در یک فرآیند ترمیمی توافق کنند. این موضوع را قطعاً بر اساس اساس یک نشست یا یک گفتگوی ترمیمی را صداقت تشکیل می‌دهد.^۱

در قرآن مجید اصل صداقت و مشتقات آن (راستی، راستگویی و صداقت) جایگاهی بس فرازمند دارد. قرآن کریم صداقت مردان و زنان با ایمان را از ویژگی‌های برجسته آنان شمرده که موجب آمرزش و پاداش بزرگ الهی است. (احزاب ۳۵ و عمران ۱۷) در نقطه اوج ارزش‌گذاری صداقت، قرآن کریم هنگام بیان عملی که در جهان آخرت سودمند است تنها از صداقت یاد می‌فرماید: «قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ...» (المائده ۱۱۹). «لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ» (آل عمران ۶۱) در قرآن کریم زشتی و پیامدهای نامطلوب دروغگویی به حدی است که دروغ‌گویان را شایسته لعنت خداوند می‌سازد. «اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» (توبه، ۱۱۹) از خدا پروا کنید و با راستان باشید. «وَالْخَامِسَةَ أَنْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ...» و لعنت خدا بر او باد اگر از دروغ‌گویان باشد. صدق و راستی یکی از مهم‌ترین صفات پسندیده اخلاقی مورد تأکید قرآن مجید است چنانچه این صفت در وجود انسان نهادینه شود می‌تواند به اعتماد بیشتر

طرفین دعوا نسبت به هم و به درک درستی از پایان خصومت و یا تشکیل عدالتی از جنس ترمیمی بیانجامد.

۶- مسئولیت پذیری مرتکب (پذیرش تقصیر، کاربست توبه)

بدون شک پیش فرض ورود به فرآیند عدالت ترمیمی پذیرش تقصیر از سوی مرتکب یا معاون خطا کار می‌باشد. عدالت ترمیمی، مقصر یا مجرم را تشویق می‌نماید که تقصیرش را بپذیرد به واسطه مواجهه مستقیم، بزهکار شرمساری و مسئولیت پذیری پیدا کند و از این طریق به ترمیم و جبران زیان‌های ناشی از جرم بپردازد و یا به عبارتی در مقام اجرای تعهدات ترمیمی خود برآید. (نیازمند، ۱۳۹۱: ۳۷-۳۸)

در مبانی این اصل می‌توان به پذیرش ندامت و پشیمانی مقصر با توبه از نگاه قرآن مجید اشاره داشت. آیاتی از قرآن کریم به اسقاط مجازات با توبه دلالت دارند. (آیات مائده ۳۹ / نور ۵ / نسا ۱۶ / مائده ۳۳ و ۳۴) لفظ توبه و مشتقات آن نزدیک به ۸۷ بار در قرآن مجید ذکر شده است و این کثرت ذکر دلیل بر عظمت این حقیقت در پیشگاه حضرت محبوب است. در نگاه اسلام، توبه از گناه، جدا از آثار وضعی و نقش آن در سقوط مجازات به استناد حکم عقل و آیات و روایات، واجب بوده و ترک آن، ترک واجب است. گفته می‌شود عقل به وجوب توبه در فرض عصیان بر مولی حکم می‌کند. همچنین عقل به لزوم دفع ضرر احتمالی و لزوم پرهیز از وقوع در مفسده و تباهی و ضرورت تلاش برای تحصیل کمالات انسانی و الهی فرمان می‌دهد. (موسوی بجنوردی، ۱۴۱۰: ۲۸۹-۲۹۱) این وجوب از جنس واجبات فوری است که درنگ در آن روا نیست.

در آیات قرآن کریم نمونه‌هایی از پذیرش تقصیر از طرف خطاکاران اشاره داشته شده است؛ «إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ» (یوسف ۹۷) برادران یوسف اعلام داشتند که بد کردیم تو را در چاه انداختیم، ما را ببخش. آموزش خواهی حضرت موسی از خداوند متعال؛ «قَالَ رَبِّ اغْفِرْ...» (الأعراف ۱۵۱) از آیات قرآن بر می‌آید که بنی اسرائیل از کرده خود پشیمان شدند، «وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ...» (الأعراف ۱۵۱) و چون انگشت ندامت گزیدند و دانستند که واقعا گمراه شده‌اند، گفتند اگر پروردگار ما به ما رحم نکند و ما را نبخشد قطعاً از زیانکاران خواهیم بود. «قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا...» (الأعراف ۲۳) گفتند پروردگارا ما بر خویش‌مان ستم کردیم و اگر بر ما نبخشایی و به ما رحم نکنی مسلماً از زیانکاران خواهیم بود.

«... لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ» (التوبه ۱۱۸) پناهی از خدا جز به سوی او نیست پس [خدا] به آنان [توفیق] توبه داد تا توبه کنند بی تردید، خدا همان توبه پذیر مهربان است. خداوند با آنکه از تمامی اعمال پشت پرده انسانها خبر دارد،

با این حال توبه ما را می‌پذیرد « وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ ... » (شوری ۲۵) و اوست کسی که توبه را از بندگان خود می‌پذیرد. «إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا ... وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا» (الفرقان ۷۰) مگر کسی که توبه کند و ایمان آورد و کار شایسته کند پس خداوند بدی‌هایشان را به نیکی‌ها تبدیل می‌کند و خدا همواره آمرزنده مهربان است.

قرآن مجید در تشویق به موضوع توبه می‌فرماید: «... وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا ...» (نور ۳۱). ای مؤمنان همگی [از مرد و زن] به درگاه خدا توبه کنید امید که رستگار شوید. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً ...» (تحریم ۸) ای کسانی که ایمان آورده‌اید به درگاه خدا توبه‌ای راستین کنید. «وَأَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ ...» (هود ۳) از خداوند بخاطر گناهانتان طلب آمرزش نمایید، آنگاه به سوی او روی آورده از تمامی خطاهایتان توبه کنید. «أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ ...» (التوبه ۱۰۴). «وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ» (التوبه ۲۵). «وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ». (التوبه ۱۸) «إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ ...» (التوبه ۱۷) در همه این آیات بر اهمیت توبه و مورد قبول واقع شدن آن و تشویق مرتکب به اعلام به توبه تأکید داشته شده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

نتایج حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که برای انگاشته شدن رویکرد و یا برنامه‌ای ذیل عنوان عدالت ترمیمی و شناخت داوری‌های نادرست در این حوزه، باید به بازنمایی شاخص‌های موجود و نهفته در ماهیت این نوع از عدالت پرداخت. اگرچه عدالت ترمیمی از حیث اصطلاحی عنوان جدیدی است که نه در قرآن و نه در فقه اسلامی نیامده است ولی اصول بنیادین (اصول و ویژگی‌های این نوع از عدالت) مورد توصیه نظریه عدالت ترمیمی که در دو سه دهه اخیر در قطعنامه سازمان ملل؛ ۱۲/۲۰۰۲ بدان تصریح شده است را می‌توان حدود چهارده قرن پیش با رویکردهای کارآمدتری در متون قرآنی یافت. بر این اساس می‌توان گفت عدالت ترمیمی اصولاً یک تحول جدید یا تحولی برآمده از دانش جرم‌شناسی نمی‌باشد.

در واقع محوریت گفتمان اسلامی عدالت ترمیمی هزار و اندی سال پیش ارائه‌کننده تمام این نظریه بر پایه اصول و تأسیسات متنوعی با قابلیت‌های خاصی بوده است که حاکی از توانمندی سیاست جنایی اسلامی در پیوندی گسست‌ناپذیر با عدالت ترمیمی دارد. بدون شک فهم این اصول بنیادین در منابع معتبر اسلامی (آیات قرآن) می‌تواند به احترام و مقبولیت بیشتر این گفتمان، رفع موانع و محدودیت‌ها در مسیر اجرای این فرایندها در سیاست جنایی و نتیجتاً به افزایش میزان اثربخشی رویکردهای ترمیم مدار در نظام‌های حقوقی دولت‌های مبتنی بر مذهب (سیاست جنایی اسلام)، خصوصاً نظام حقوقی ایران گردد.

پیشنهاد می‌گردد که در زمینه‌های اثربخشی این نوع از عدالت در سیاست جنایی کشور- های مبتنی بر مذهب (اسلام)، مبانی ساختاری و مفاهیم ارزشی گفتمان عدالت ترمیمی به عنوان یک اصل قرآنی در نزد سیاستگذاران، اصلاح طلبان حقوق کیفری، قانونگذاران و کنشگران کیفری به شکل خاصی فرهنگ سازی صورت گیرد تا با گسترش اصول و ویژگی های این نوع از عدالت بتوان به عملیاتی ساختن دستاوردهای آن در نظام حقوقی ایران کمک نمود.

بدیهی است که نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران با بهره‌گیری از بسترهای غنی این نوع اندیشه در قرآن و سنت می‌تواند درک درستی از مبانی و خواستگاه آن در نهادینه سازی مؤلفه- های عدالت ترمیمی و گسترش رسمی سازی از این نوع اندیشه در قوانین جدید التصویب در پرتو قانونگذار اساسی تحصیل نماید.

- قرآن کریم

منابع فارسی

کتب

- شعرانی، ابوالحسن (۱۳۹۳)، نثر طوبی یا دائره‌المعارف لغات قرآن مجید، جلد اول، چاپ ششم، تهران: اسلامیه

- شریعتمداری، جعفر (۱۳۷۷)، شرح و تفسیر لغات براساس تفسیر نمونه، جلد اول، چاپ اول، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی

- غلامی، حسین (۱۳۸۸)، کتاب کوچک عدالت ترمیمی، جلد اول، چاپ دوم، تهران: انتشارات مجد

- محقق داماد، مصطفی (۱۳۸۵)، روشنگری دینی، جلد اول، چاپ اول، تهران: انتشارات اطلاعات
- مصطفوی، حسن (۱۳۶۸)، التحقیق فی کلمات القرآن، جلد اول، چاپ اول، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

- نیازمند، ندا (۱۳۹۶)، آسیب شناسی آموزه‌های عدالت ترمیمی و کودکان بزه‌دیده (حقوق ایران و انگلستان)، جلد اول، چاپ اول، تهران: انتشارات گنج دانش

مقالات

- امیر حشمتی، دیبا (۱۳۹۶)، عدالت ترمیمی، از گفتمان بین‌المللی تا روش‌های آن در حقوق ایران و کانادا، فصلنامه مطالعات بین‌المللی پلیس، شماره ۱۶

- زینب قهرمانی و همکاران (۱۳۹۷)، عفو راهی برای بهتر زیستن از دیدگاه قرآن، تحقیقی موضوعی، سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت، دانشگاه علوم پزشکی زنجان، شماره ۲۵
- سانشدینا، عبدالعزیز (۱۳۹۷)، عدالت ترمیمی به جای عدالت سزادهنده در اسلام، دومین همایش دو سالانه بین‌المللی عدالت ترمیمی، شماره ۱

- سید محمود طیب حسینی، راضیه مشک مسجدی (۱۳۹۴)، آثار تربیتی عفو از منظر قرآن مجید، مجله حسنا، شماره ۲۶

- کیمیا کبریتی، کوثر انجلاسی (۱۳۹۷)، تحول سیاست جنایی در حوزه بزه انگاری در پرتو مبانی عدالت ترمیمی، چکیده مقالات دومین همایش دو سالانه بین‌المللی عدالت ترمیمی، شماره ۲

- صفاری، علی (۱۳۹۶)، دیه در حقوق اسلامی؛ یک جایگزین ترمیمی (غیر کیفری و بزه‌دیده محور) برای جرائم نسبت به اشخاص، دانش‌نامه عدالت ترمیمی، مجموعه مقاله‌های همایش بین‌المللی عدالت ترمیمی و پیشگیری از جرم، تهران: نشر میزان، چاپ اول، شماره ۱

- نیر محمدپور و همکاران (۱۳۸۹)، بررسی تطبیقی عدالت ترمیمی و عدالت کیفری بر اساس رویکرد جامعه شناختی حقوقی، فصلنامه علمی و پژوهشی علوم اجتماعی، شماره ۲۸
- نوبهار، رحیم (۱۳۹۵)، نهاد توبه و عدالت ترمیمی؛ چشم انداز اسلامی، دانش نامه عدالت ترمیمی، مجموعه مقاله‌های همایش بین‌المللی عدالت ترمیمی و پیشگیری از جرم، شماره ۱
- یدالله پور، محمد هادی (۱۳۹۲)، عناصر کرامت ستیز از دیدگاه قرآن کریم، تحقیقات علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهراء، شماره ۱۹

منابع عربی

کتب

- اصفهانی راغب، حسین بن محمد (۱۴۲۰ ه ق)، المفردات فی غریب القرآن، جلد اول، چاپ اول، بیروت: دارالمعرفه الطبعه الثانيه
- موسوی بجنوردی، سید حسن (۱۴۱۹ ه ق)، القوائد الفقیه، الطبعة الاولى، جلد اول، چاپ ششم، قم: نشر الهادی

English Resources

Book

- Doris Maria Arias Madrigal (2010), **Restorative Justice Program In Criminal Affair**, In Circles we build protection, Poder Judicial, CONAMAJ, "The United Nations (UN) defines Restorative Justice as an “evolutionary response to crime which respects the dignity and equality of all people, promoting social harmony through recovery of victims, offenders, and communities”
- EUROPEAN COMMISSION (2019), **Communication From The Commission To The European Parliament**, The European Council And The Council Further strengthening the Rule of Law within the Union State of play and possible next steps, Brussels, 23138059 COM(8059).552 final
- Howard, Zehr (2002), **The little book of restorative justice**, Good Books
- Mark S. Umbreit, Betty Vos, Robert B. Coates & Elizabeth Lightfoot, (2005) **Restorative Justice In The Twentyfirst Century: A Social Movement Full Of Opportunities And Pitfalls**
- Roche, D (2003), **Accountability In Restorative Justice**, Oxford University Press, Oxford
- Van Ness, Daniel .W (2010), **Karen Heetderks Strong ,Restoring Justice - An Introduction to Restorative Justice** ,4th ed. New Province, N.J: Matthew Bender & Co, Inc

Articles

- Braithwaite, J (2002), **The Rise and Risks of Restorative Justice**. British Journal of Criminology, Hart Publishing, Oxford
- Ward, T (2010), **Is offender rehabilitation a form of punishment**, The British

Site

- <https://www.justice.gc.ca>
- <https://www.un.org>
- <https://www.refworld.org>
- <https://www.iirp.edu>

Document

- Fundamental Principles of Restorative Justice programmes in criminal matters
- Statement by EU NGOs Crime Prevention and Criminal Justice (New York)
- UN Economic and Social Council (ECOSOC), UN Economic and Social Council Resolution 2002/12: Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters, 24 July 2002, E/RES/2002/12, available at: <https://www.refworld.org/docid/46c455820.html> [accessed 8 December 2020] Fundamental Concepts in Restorative Justice, in Contemporary Justice Review, Vol. 1